

Wij dwingen de macht te leren. Gesprek met Wim van de Donk

Thijs Broer

Wim van de Donk, voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, geldt als een van de invloedrijkste intellectuelen van Nederland. Onder zijn leiding publiceert de WRR het ene spraakmakende rapport na het andere. Een gesprek over politiek en wetenschap, geloof en engagement. 'Ik ben katholiek. Dat steek ik niet onder stoelen of banken.'

Het pand van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, fraai gelegen aan de Lange Vijverberg in Den Haag, is een oase van rust. In het werkvertrek van voorzitter Wim van de Donk is het licht gedempt, er klinkt zachte klassieke muziek. Door het raam is aan de andere kant van de Hofvijver het Torentje te zien, waar premier Balkenende kantoor houdt. De voorzitter van de WRR is daar de afgelopen jaren geregeld aangeschoven om te praten over de toekomst van de Nederlandse samenleving. Van de Donk (Veghel, 1962, gepromoveerd in de bestuurskunde te Tilburg) geldt als een van de invloedrijkste intellectuelen van Nederland. Bij zijn aantreden als voorzitter van de WRR werd hij geprezen als 'dwarsdenkende intellectueel', die het voorheen wat introverte adviescollege zou gaan omvormen tot een 'prikkelende denktank'. Dat is aardig gelukt. Sinds Van de Donk er de scepter zwaait – hij werd voorzitter in 2004 – publiceert het respectabele adviescollege het ene spraakmakende rapport na het andere. In april 2006 deed de WRR in het rapport 'Dynamiek in islamitisch activisme' een stevige poging het gangbare beeld van de islam als bedreiging te nuanceren. Dat leidde in politiek Den Haag tot grote commotie. Toenmalig VVD-Kamerlid Ayaan Hirsi Ali zei dat de 'W' van WRR stond voor 'wereldvreemd' en dat de bezem er maar eens doorheen moest, CDA-fractievoorzitter Maxime Verhagen sprak over 'onzorgvuldige larienkoek' en 'studeerkamerpolitiek'. Afgelopen september was het weer raak toen de WRR onder de titel 'Identificatie met Nederland' een rapport presenteerde over de Nederlandse identiteit. De strekking – in de hedendaagse samenleving hebben burgers verschillende identiteiten tegelijk, identiteiten zijn voortdurend in beweging – ging dwars in tegen de modieuze roep om Nederlands eigenheid. Toen prinses Máxima bij de presentatie zei dat 'de' Nederlander niet bestaat, en dat ze de afgelopen jaren in Nederland niet zoiets als 'een Nederlandse identiteit' gevonden had, kregen de prinses en de WRR het halve land over zich heen. Publicist Paul Scheffer noemde Máxima hooghartig omdat ze makkelijk praten had als verwende wereldburger. VVD-Kamerlid Halbe Zijlstra zette het rapport weg als 'multicultureel geneuzel' en stelde dat het bestaansrecht van de WRR langzamerhand in het geding was. Geert Wilders deed er nog een schepje bovenop en riep: 'Wereldvreemde dwazen. Opheffen die club.'

Geconfronteerd met zulk verbaal geweld, haalt Van de Donk de schouders op. 'Een beetje discussie is goed. Daar wordt onderzoek altijd weer beter van. Maar dan wel graag gedegen en gefundeerd. Kritiek die niet meer is dan een mediamiek uitgevente oneliner, dient in ieder geval niet dat doel. Bij zo'n krantenkop denk ik aan Jan Schaeffer die, geloof ik, ooit eens gezegd heeft: prima jongens, morgen verpakken we de vis erin.'

Is de WRR onder uw leiding activistischer geworden?

'Nee, zo nou ik het niet noemen. Het zegt iets over de samenleving dat het zo wordt ervaren. Het maatschappelijke debat is de afgelopen jaren zo opgewonden geweest dat zelfs bijzonder redelijke, goed gefundeerde rapporten hevige reacties teweeg kunnen brengen. Of liever gezegd: de reacties op die rapporten. Misschien

zegt het ook iets over de rol van de wetenschap. Kennelijk wordt tegenwoordig minder makkelijk geaccepteerd wat wetenschappers zeggen dan vroeger. Het klimaat is veranderd, niet de aard van ons werk. Ik denk wél dat we de laatste jaren een goede hand hebben gehad in het kiezen van maatschappelijk relevante, actuele onderwerpen. We hebben gepubliceerd over waarden en normen, de politieke islam, de bureaucratie in de zorg, het belang van sociaal kapitaal in buurten en wijken, de positie van Turkije in Europa, nationale identiteit, stuk voor stuk rapporten die veel hebben losgemaakt. En ik moet ook zeggen: we kregen van een evaluatiecommissie die keek naar de WRR, ook het nadrukkelijke advies meer dan vroeger aanwezig te zijn in het maatschappelijke debat. Daarom willen we meer aandacht aan de presentatie van de rapporten besteden.'

Waarom heeft juist het rapport over de politieke islam zoveel losgemaakt?

'De presentatie verliep, ook in mijn ogen, niet helemaal gelukkig. Daardoor voelden een paar critici van de islam zich persoonlijk aangevallen. Vervolgens werd dat in de media de kwestie van de week. Dat is een eigenaardig verschijnsel. Wij studeren drie of vier jaar op een onderwerp. Maar als we onze bevindingen presenteren, wordt de reactie sterk beïnvloed door de stemming van het moment. De reactie van de dag wordt bepaald door het weer van gisteren.'

Er waren zelfs politici die op het rapport reageerden zonder er een bladzijde van gelezen te hebben.

'Dat is bizar. En dan krijgen wij het verwijt dat we ongefundeerde lariekoek zouden verkopen. Terwijl de aard van de WRR dat a priori weerspreekt. Maar ook anderen hebben er last van. De commissie Blok die indertijd het integratiebeleid onderzocht, heeft hetzelfde meegemaakt. Het was een heel degelijk, genuanceerd rapport. Maar het werd al afgeserveerd door de politiek voor iemand het gelezen had. Er zijn politici die op zulke momenten durven te zeggen: het is niet waar, want ik ben het er niet mee eens.'

Wat betekent dat? Dat de politiek vervolgens helemaal niks met uw rapporten doet?

'Nee, integendeel. Voor de camera's wordt er van alles geroepen, maar achter gesloten deuren blijken veel politici heel geïnteresseerd in wat wij te zeggen hebben. Het rapport over de politieke islam hebben we bijvoorbeeld bij verschillende fracties gepresenteerd. Daar werd erg goed geluisterd en er werden interessante debatten gevoerd.'

Dus wat u zegt, komt wel degelijk aan?

'Jazeker. Wij dwingen de macht te leren. Dat is de essentie van onze missie.'

Verschillende van uw rapporten lijken de uitgesproken bedoeling te hebben de maatschappelijke polarisatie te dempen. Ziet u dat als uw taak?

'Als u het zo stelt: nee. Maar het is soms wel een van de feitelijke effecten. Wat wij doen is: het informeren van het publieke debat. Met feiten en analyses, niet met meningen. Natuurlijk zetten wij wel onderwerpen op de agenda. Wij zijn er voor het toekomstgericht verkennen van vraagstukken die soms nog nauwelijks als zodanig worden herkend. De Algemene Rekenkamer houdt zich bezig met de vraag: doen we de dingen goed? Wij houden ons bezig met de vraag: doen we de goede dingen? De aard van onze missie is om tegen te hangen. Niet om het tegenhangen zelf, maar om de politiek beter te informeren.'

Bij het aantreden van het nieuwe kabinet leek de politiek onder leiding van Herman Wijffels in rustiger vaarwater te zijn gekomen. Hoe heeft u dat ervaren?

'Ik ben niet uit op rust. Dat is in een democratie al snel de rust van het kerkhof. Wat ik wél belangrijk vind, is de toon. In het debat mag het er fel aan toe gaan. Daar is niks mis mee. Maar als het bijvoorbeeld over de islam gaat, kun je niet zomaar alles roepen. Sommige kritiek klopt, andere niet. Wij zijn ervoor om onderscheid te maken tussen feiten en veronderstellingen. Ik heb de indruk dat iets daarvan begint door te dringen.'

U bent van achtergrond een sociaal voelende CDA'er. Vond u de komst van dit christelijk-sociale kabinet een verademing?

'Zo heb ik er niet naar gekeken. Voor mij is de politiek een tamelijk zakelijke aangelegenheid. Een regering is er om goed beleid te voeren, de oppositie is er om het debat aan te scherpen. Ik neem wel waar dat er interessante mensen in het kabinet zitten.'

Zoals?

'Ab Klink. Hij heeft interessante ideeën over de toekomst van de gezondheidszorg. Dat is waanzinnig complexe materie, maar hij is er op een diepgravende manier mee bezig.'

Spreekt u vaak met Balkenende zelf?

'Natuurlijk. Althans: vaker dan wanneer ik op de universiteit was blijven werken. Wij hebben een goede verstandhouding. Hij is een paar keer een middag hier geweest om te praten met leden van de raad. Hij stelt scherpe vraag, en heeft grote belangstelling voor wat wij hier doen. Hij voelt zich thuis onder wetenschappers. In november was hij nog gastspreker bij de viering van ons vijfendertigjarig jubileum.'

U bent overtuigd katholiek. Hoe komt dat tot uiting in uw werk?

'Op zichzelf al in het feit dat ik deze baan heb. Ik ben opgegroeid in de overtuiging dat je wat voor de wereld moet doen, dat je er niet allen voor jezelf bent. Dat is een wezenlijk besef. De WRR biedt kansen om het maatschappelijke debat en het beleid van de toekomst te beïnvloeden. En verder komt het tot uiting in mijn themakeuze. We hebben de laatste jaren bijvoorbeeld veel aandacht besteed aan de zorg en bureaucrativering van de verhoudingen. De kwaliteit van menselijke relaties staat op het spel. Daar ben ik intensief bij betrokken. Ik wil de kwalijke kanten van de bureaucrativering en de vervreemding die in vele maatschappelijke domeinen aan de orde zijn, proberen te analyseren om eraan voorbij te komen.'

Onder uw voorzitterschap heeft de WRR verschillende rapporten gepubliceerd waarin het geloof op een tamelijk opbouwende manier wordt beschreven. Dat is de afgelopen decennia in de wetenschap wel eens anders geweest. Heeft u zich persoonlijk sterk gemaakt voor die wending?

'Ik ben voorzitter van de raad, ik schrijf de rapporten niet alleen. Maar ik heb wel invloed op de onderwerpkeuze. Dat staat niet los van mijn overtuiging.'

In een eerder gesprek heeft u een keer gezegd dat u als jonge wetenschapper in de jaren tachtig Augustinus en Thomas van Aquino zat te lezen, terwijl uw seculiere collega's u voor gek verklaarden. Dat klimaat is inmiddels veranderd.

'In de tijd dat ik studeerde, was men aan de universiteit buitengewoon sceptisch over alles wat met het geloof te maken had. Ik ben van een generatie die daar, geloof ik, minder last van heeft. Alleen al wetenschappelijk gezien, is het van groot

belang er aandacht aan te geven. Het geloof moet beschouwd worden als een maatschappelijke factor van betekenis. Men heeft gepoogd het geloof te reduceren tot een privé-aangelegenheid, die niks met de politiek en de inrichting van de samenleving te maken zou mogen hebben. Dat is grote onzin. Ik ben katholiek, en dat steek ik niet onder stoelen of banken.'

De maatschappelijke opdracht van de kerken is de afgelopen decennia vooral in progressieve kring uitgedragen. De Acht Mei Beweging heeft zich inmiddels opgeheven, maar het progressieve geluid klinkt nog altijd, af en toe zelfs verrassend krachtig.

'Ja, maar persoonlijk voel ik niet zo voor Acht Mei Beweging-achtige debatten, alhoewel een scherp debat soms leidt tot leren en groei. Maar polarisatie is wat anders, en niet op samen leren gericht. Het onderscheid tussen progressief en conservatief vind ik steeds minder interessant, en vooral zo weinig productief. Het debat in de kerken bevindt zich tegenwoordig op andere plekken. Misschien minder in de openbaarheid, maar daarom niet minder relevant.'

Wat vindt u van de benoeming van bisschop Eijk tot aartsbisschop van Utrecht?

'Eerlijk gezegd vond ik de reacties op zijn benoeming buitengewoon zuur. Ik heb bisschop Eijk onlangs voor het eerst ontmoet. In bepaalde opzichten is hij inderdaad conservatief. Maar hij is ook een interessante, redelijke man, en een bijzonder scherpe intellectueel, die het debat op een hoog niveau kan voeren. Toch waren de reacties zo venijnig dat ik dacht: de critici hebben hun pen in dezelfde zure inkt gedoopt die ze in de jaren tachtig gebruikten, toen de paus in Nederland op bezoek kwam. Zo verbeterd, zo grimmig. Zulke op personen gerichte polarisatie leidt tot niets.'

Volgens de Volkskrant is Eijk een ideologische scherplijper op wie de mensen niet zitten te wachten.

'De berichten van de Volkskrant over de katholieke kerk neem ik nauwelijks meer serieus, sinds ze over het afscheid van Simonis schreven dat het een kille bedoening was. Ik was erbij: er waren ontzettend veel mensen. Het was bemoedigend en hartverwarmend.'

In een van zijn afscheidsinterviews zei Simonis dat hij het jammer vindt dat er zo weinig discussie meer is in de kerk. Een eigenaardige opmerking voor een prelaat die er niet om bekend stond dat hij goed kon luisteren. Maar toch. Denkt u op zo'n moment: ik moet als katholieke intellectueel mijn stem ook eens wat meer laten horen?

'Ik laat mijn stem wel horen. Ik ben lid van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving. Ik leid een commissie die zich buigt over de toekomst van het katholiek onderwijs. Ik heb een boekje gemaakt over het katholieke sociale denken in Nederland. Ik hou geregeld speeches op kerkelijke bijeenkomsten en aan universiteiten. In de Adelbertlezing in 2006 heb ik de inertie van de katholieken bekritiseerd. Katholieken moeten hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen, ze moeten dienstbaar zijn aan de samenleving. Dat heeft veel reacties opgeleverd, zoals Onderstroom, een bundel mooie essays van jonge katholieken over hun maatschappelijke betrokkenheid. Vorig jaar heb ik de Oecumenelezing gehouden voor de Raad van Kerken. Enfin, ik doe mijn best.'

Tijdens de Oecumenelezing sprak u over 'de marge als middelpunt'. Wat bedoelde u daarmee?

'In die lezing heb ik de seculariseringsthese bekritiseerd: de hardnekkige gedachte dat religie door de modernisering gedoemd is te verdwijnen. Er is eerder sprake van een transformatie, zoals ook beschreven in het WRR-rapport "Geloven in het publieke domein". De kerken moeten niet al te tobberig doen over het verlies van hun centrale plek in de samenleving. Ze hebben zich teveel in het defensief laten dringen, en hebben een veel te voorzichtige rol gespeeld in het maatschappelijk debat, ook ten opzichte van de overheid. Dat is ook niet in overeenstemming met de voorbeelden die Jezus Christus gaf van de taak die christenen in de samenleving hebben, zoals liefdevolle zorg en werken aan rechtvaardigheid. In de lezing heb ik gezegd dat de marge daarvoor wellicht een aantrekkelijker uitgangspunt is dan het midden. Het brede midden van de samenleving is het ingeslapen burgerdom dat vaak alleen nog met zichzelf bezig is, om het provocerend te zeggen. Als het midden lauw en laf geworden is, is dat een uitgelezen kans voor de kerken. Toynbee heeft gezegd dat het lot van de gemeenschap altijd van creatieve minderheden afhangt. Zo zouden christenen in West-Europa zichzelf moeten zien: als een creatieve minderheid die vanuit de marge een belangrijke rol te spelen heeft in het publieke domein.'

U vindt dus dat de kerken een actievere rol zouden moeten spelen in het maatschappelijke en politieke debat?

'Jazeker. Ab Klink heeft dat, geloof ik, laatst ook gezegd. Ik begrijp de neiging van de kerken wel zich niet zo te willen manifesteren. De afgelopen decennia hoefde je als bisschop maar je kop buiten de deur te steken en er werd meteen gemept. Maar dat is de laatste jaren snel veranderd. Wat meer trots en zelfbewustzijn zou de kerken goed doen. Daarover gaat ook de Oecumenelezing van Govert Buijs, de filosoof. Hij heeft een uitstekende titel gekozen: "God is terug – maar voor de kerk is het nog even wennen". Hij slaat de spijker op zijn kop.'

Maar dat betekent ook dat de kerken – en zeker de kerk van Rome – beter moet leren luisteren. Gevraagd naar de kloof tussen kerk en samenleving zei Simonis een keer in Vrij Nederland: met de boodschap is niks mis. Maar het is net als de radio: de ontvangers staan verkeerd afgesteld.

'Het zit wel wat complexer in elkaar dan dat. In wezen is er natuurlijk met de boodschap inderdaad niks mis. De boodschap van de liefde, wat kan daar nou mis mee zijn? Wat de kardinaal bedoelde, neem ik aan, is dat we leven in een tijd van toenemend materialisme en egoïsme: de boodschap van de kerk confronteert ons soms pijnlijk met onze manier van doen. Dat is dus een moeilijke boodschap. Maar dat betekent juist dat je beter je best zult moeten doen om de mensen te bereiken, en ook te proberen hun taal- en leefwereld te begrijpen. De mensen vragen om een boodschap, daar ben ik van overtuigd. De kerken kunnen die bieden, ook zonder te veel water bij de wijn te doen. Want de kerk is geen Albert Heijn die zegt: we leggen alleen in de schappen wat de mensen willen. De kerk moet authentiek durven te zijn, maar met mildheid, zonder zich in het eigen arrogante gelijk op te sluiten. Waarachtigheid, met mildheid verkondigd, heeft uiteindelijk de sterkste papieren.'

- Thijs Broer is politiek redacteur van het weekblad Vrij Nederland

uit: Roodkoper, 12e jaargang, nummer 5 – januari 2008